

ГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 94 (477.63)

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ СПІЛЬНОГО МИНУЛОГО: ІСТОРІЯ МІСТ-ПОБРАТИМІВ КРИВИЙ РІГ ТА НИЖНІЙ ТАГІЛ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Ю. П. Дірявка, к.і.н., Ю. В. Шамне, студ.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, евакуація, «Криворіжсталь», міста-побратими, фашизм, металургійна промисловість, відбудова

Постановка проблеми. У соціально-економічній та культурній співпраці України та Росії сучасного періоду, як і раніше, вагома роль належить зверненню до спільного минулого цих братніх народів. У цьому плані є актуальними дослідження відносин між українськими та російськими містами-побратимами, існування яких на кожному етапі історії було символом та ознакою певної єдності духовних цінностей, менталітету та спільних інтересів.

Проблема дослідження, таким чином, полягає у необхідності об'єктивного та виваженого вивчення історії міст-побратимів, роль якого зростає у сучасній ситуації певної переоцінки радянського періоду спільної історії. Зокрема, такого важливого періоду як Друга світова та Велика Вітчизняна війна.

Історія Криворізького металургійного заводу – частка великої історії не тільки нашої держави, а і спільного історичного минулого України та Росії. Кривий Ріг та Нижній Тагіл – це міста-побратими з часів Великої Вітчизняної війни, символ спільної історичної долі українського та російського народів. Обрана нами тема дослідницької роботи присвячена героїчній співпраці працівників цих міст у боротьбі за священну перемогу, пам'ять про яку повинна жити у віках.

Метою роботи є пошук та вивчення малодосліджених історичних відомостей про внесок заводів «Криворіжсталь» та Нижнього Тагілу у перемогу над фашизмом. Ознайомившись із книгами з історії «Криворіжсталі», матеріалами Історико-краєзнавчого музею, музею заводу «Криворіжсталь», ми спробували відшукати малодосліджені сторінки цього найтяжчого періоду в історії металургійного комбінату.

Аналіз публікацій. Узагальнювальні історико-краєзнавчі нариси історії Криворіжжя у радянський період наведено у працях С. Бурлакова, О. Зайцева та ін. [1; 3].

Вивченням історії Криворіжжя періоду Великої Вітчизняної війни займалося чимало істориків. Серед них відзначимо роботи О. Зайцева, І. Книшева, В. Прохорова, які також висвітлюють розвиток Криворіжжя і у передвоєнні та післявоєнні роки ХХ ст. [3; 4; 8].

Проблемам становлення та діяльності «Криворіжсталі» – найбільшого металургійного гіганта СРСР – присвячені розвідки відомих краєзнавців П. Варгатюка, О. Мельника, А. Дольчука та ін. [2; 7].

Наукові розвідки К. Громова, О. Мельника, В. Прохорова присвячені дослідженню маловідомих сторінок роботи «Криворіжсталі» у контексті вивчення післявоєнної розбудови важкої промисловості регіону [7 – 9].

Виклад основного матеріалу. У 2009 році комбінат «Криворіжсталь» відзначив своє 75-річчя від дня заснування. А у далекому 1934 році у ковильному степу на околиці Кривого Рогу почалося будівництво майбутнього гіганта вітчизняної металургії. Вже перед початком Великої Вітчизняної війни завод «Криворіжсталь» був представлений в такому складі: доменний цех – три доменні печі; бессемерівський цех – два конвертори та третій у стадії будівництва. Закінчувалося будівництво аглофабрики і мартенівського цеху [6, с. 35].

Із початком війни промисловість металургійного басейну була переведена на воєнні рейки. План з видобутку залізної руди у червні 1941 року було виконано на 116, а в липні на 118 % . У перші ж місяці Великої Вітчизняної війни понад 20 тисяч жителів міста було мобілізовано до лав Червоної армії на боротьбу з фашистами. Завод перейшов на воєнний режим роботи, у цехах застосували світломаскування, була посилена охорона. У парткомі заводу і завкомі профспілки цілодобово чергували відповідальні працівники.

На початку липня 1941 року фашистські літаки почали здійснювати нальоти на Кривий Ріг. Бомбили станцію Довгинцеве, залізничні мости. Декілька бомб упало в центрі міста та в районі заводу. Керівний склад заводу, пожежна охорона і команди протиповітряної оборони були переведені на казармений стан. На всіх основних під'їзних шляхах і ґрунтових дорогах встановлено озброєні пости. Вони були з'єднані військово-польовим зв'язком із заводом та воєнним командуванням, який тягнувся із села Широке до Кривого Рогу, адже саме в цьому напрямку очікувалася поява фашистських десантних груп [4, с.104].

Незабаром, 7 серпня 1941 року, дирекція заводу отримала телеграфне розпорядження наркому важкої промисловості І. Тевосяна про зупинку заводу і евакуацію всього устаткування на Новотатгільський металургійний завод (на Уралі). Із цього часу і починається спільна історія майбутніх міст-побратимів.

На «Криворіжсталі» були організовані спеціальні бригади. Вони почали демонтаж і завантаження прокатного обладнання. У першу чергу був повністю демонтований і завантажений новий прокатний стан (блюмінг), який щойно змонтували і ще не встигли запустити в експлуатацію. Було вирішено демонтувати все обладнання, яке можливо буде використати як на Уралі, так і після повернення в Кривий Ріг. Разом із демонтованим обладнанням від'їжджали і спеціалісти, щоб відразу відновити роботу заводу на новому місці. Із 7 по 14 серпня 1941 року з заводу було відправлено більше десяти ешелонів, які відвезли все, що можна було підняти і завантажити. Останній ешелон відправився зі станції Довгинцеве за годину до появи там ворожих солдатів. 13 серпня надійшов наказ: все, що не встигли вивезти, підірвати разом із шахтами. Три діючі доменні печі на повному ході відключили від киснево-дувок і «закозлили», щоб ворог не зміг запустити їх к дію. У ніч з 13 на 14 серпня начальник Криворізького гарнізону телефоном повідомив директора заводу Ф. Рязанова, що частини наших військ залишають місто і відходять у напрямку Нікополя [7, с.11].

У Нижньому Тагілі, біля гори Високої, розрослися нові цехи евакуйованих заводів, установлювалося обладнання, верстати, прокатні стани. Останні ешелони з Кривого Рогу прибули до Нижнього Тагілу в середині вересня 1941 року. Місто було переповнене. Сюди евакуювали обладнання, робітників та членів їх сімей із багатьох міст західних регіонів країни. Людей довелося розселити у найближчих селах, часто за 25 – 30 кілометрів від міста. Деякі з них не мали теплої одягу, ні в кого не було запасу продовольства, мало хто мав грошові заощадження. Але, незважаючи на це, ніхто не втрачав присутності духу. Нижній Тагіл прийняв 72 тисячі жителів Кривого Рогу [8, с. 190].

Ось як про ті тяжкі часи згадує відомий металург Григорій Васильович Горобець: «Сім'ю відправив раніше. Взяли вони з собою лише необхідні речі. Я ж виїхав в чому був, – нічого при собі не мав. Приїхав в Нижній Тагіл. Сім'я перебувала за 25 кілометрів від Тагіла, в селі Асбест. Довелося йти туди пішки. Дружина і не чекала побачити мене живим: говорили, що на нас напали німці, оточили і знищили. Це розповідали ті, що з ешелонам їхали. На них між Радущим і Апостоловим напали фашистські літаки, почали бомбити... Розташувалися ми в бараках. Земляна підлога, ліжок не було, спали на соломі, з паливом було теж погано, і з їжею слабкувато. Але все ж криворіжці, які приїхали сюди, не падали духом, поспішали на нові робочі місця... Ми не йшли додому, доки не закінчували роботу. Це продовжувалося 24 години на морозі 30 – 35 градусів. Ми працювали без відпусток і вихідних, а наші дружини в цей час працювали в колгоспах. Всім було важко. Але й на фронті було не легше...» [4, с.123].

Більшість евакуйованих криворіжців влилася в лави робітників Нижньотатгільського заводу. Вони працювали у найвідповідальніших цехах: доменному, мартенівському, прокатному. На рудниках Уралу видобували сировину шахтарі, у тому числі й криворізькі. Вони працювали на рудниках Високогірському, Бокал, гори Благодать. На рудниках Бокала працював прославлений криворізький гірник Олексій Семиволос. До його приїзду продуктивність праці бурильника тут становила 2 – 3 вибої за добу. О. Семиволосу вдалося значно перевищити свої криворізькі показники: він оббурих 37 вибоїв і виконав норму на 4 561,5 % , а у середньому він виконував норму на 700 % . Інший видатний гірник, Іван Завертайло, на Високогірському руднику вніс удосконалення в семиволосівський метод багатовибійного буріння відповідно до уральських умов. Це дозволило йому дворічну норму виконати за п'ять місяців. Криворізькі металурги працювали на Нижньотатгільському металургійному заводі, виплавляли броньовану сталь і прокатували броню для танків [4, с. 89 – 90].

«Кривбас, – писала газета «Комуніст», – хоч і загарбаний німцями, але він живе та бореться. Всі його машини, агрегати вивезено на рудничний Урал. Тисячі криворізьких гірників працюють на шахтах Високогорська, Бокала, гори Благодать. Вони привезли туди не тільки першокласну техніку, але й високопродуктивні методи роботи. Криворізькі шахтарі та інженери вже навчили тисячі уральців працювати так, як працюють Олексій Семиволос, Іван Завертайло, Степан Єременко. Своєю самовідданою працею на Уралі криворіжці наближають час визволення України» [8, с. 34].

На Новотагільському металургійному заводі не було в ті суворі роки такої ділянки, де б поряд з уральцями не працювали криворіжці. Багато криворіжців працювали у прокатному цеху. За два роки цех видав до 3,5 тис. тонн броньованого листа товщиною 45 – 50 міліметрів. Там само, у прокатному цеху, почали виготовляти деталі для мінометів, домігшись цього в результаті додаткового завантаження пресів. На доменних печах успішно освоювалося нове для заводу виробництво ферохрому і феромарганцю. У мартенівських печах була налагоджена виплавка спеціальних марок броньованої сталі [7, с. 45].

У 1942 році було виплавлено на 145 тис тонн чавуну більше, ніж у 1941-му, а в 1943-му майже в півтора раза більше, ніж у 1942 році. Подібних досягнень не знали навіть передові країни Європи та Америки. «Все для фронту! Все для перемоги!» – таким було гасло радянських людей у ті дні. Багато хто сприйняв це гасло і розумом, і серцем. Наслідування йому вважалось священним обов'язком. Недаремно у ті героїчні часи народилися слова: «Майстрами з Тагілу ворогові риеється могила» [4, с.117].

Великою спільною перемогою працівників Кривого Рогу та Нижнього Тагілу був запуск навесні 1944 року нової доменної печі № 3 потужністю 400 тис. тонн чавуну на рік. Вагомий внесок у створення і освоєння цього потужного агрегату внесли криворізькі металурги. За розробку й освоєння технології виплавки в більших домнах ферохрому криворіжцям Л. Шумакову та В. Герасимову була присуджена Державна премія. Напружено працювали сталеплавильники. Із числа криворіжців особливо відзначився старший майстер І. Шорін. За швидкісне наварювання мартенівських печей йому присвоїли Державну премію [1, с. 67].

За роки війни Новотагільський завод збільшив виробництво чавуну в 5 разів, сталі – в 3,6 раза, прокату – в 4 рази. Завод давав близько 30 % усієї броні в СРСР, необхідної для будівництва танків. Трудівники заводу робили все, щоб наблизити день перемоги, день повернення до рідних міст, до рідних домівок.

А поки евакуйовані металурги наближали день повернення до Кривого Рогу, це місто продовжувало перебувати у жорстокому окупаційному режимі. Свідченням цьому є повідомлення радянського Інформбюро від 1 жовтня 1941 року про мужність криворізьких інженерів та науковців, які, незважаючи на муки та знущання, не видали ворогові карти та відомості про рудники Криворіжжя. Озвірілі фашисти закатували цих героїв [7, с. 34].

Але перемога вже була близькою. Війська 3-го Українського фронту 22 лютого 1944 року під командуванням Р. Малиновського визволили Криворіжжя. Місто лежало в руїнах: зруйновані заводи і шахти, обгорілі остови виробничих споруд, житлових будинків. На «Криворіжсталі» не вцілів жоден цех. Всі доменні печі було зруйновано, всі каупери підірвано, пошкоджено мережі електропередач, компресори вивезено німцями. У бессемерівському цеху було зруйновано міксерне, конверторне і розливне відділення. У прокатному цеху (блومінгу) підірвано будівлі станового і скрапного проміжків блумінгу. Також була зруйнована будівля електростанції, а залізничних під'їзних колій збереглося не більше 15 %. Із 77 шахт, які діяли до війни, 54 було зруйновано. Підірвано корпуси електростанції, металургійного і коксохімічного заводів, зруйновано понад 100 тис. квадратних метрів житла, інститути, театр, вісім лікарень, чотири залізничні станції тощо. Державна комісія оцінила вартість зруйнованих і пограбованих гітлерівцями основних виробничих фондів «Криворіжсталі! на суму 256 млн 760 тис. карбованців [4, с. 19].

Відразу після визволення Кривого Рогу розпочалися роботи з відновлення промисловості міста. Над криворізьким басейном взяли шефство трудящі Кіровоградської, Київської, Сумської, Миколаївської, Одеської, Чернівецької областей і Молдови. Розгорнулися роботи з відновлення залізничних колій, шахт, рудників та житлового фонду. Співпраця продовжувалася і після війни. З різних кінців країни у Кривбас ішли машини, обладнання, будівельні матеріали. Так, зокрема, московські підприємства надіслали механізмів на 200 млн карбованців. Обладнання і машини йшли також із Ленінграда, Харкова, Іркутська, Котласа, Архангельська.

У 1945 році Криворізький завод, у свою чергу, передав обладнання: Магнітогорському заводу на 55 тис. крб. і Новотагільському на 100 тис. крб. [7, с. 50].

Вже у червні 1944 року на-гора пішла перша руда з відновлених шахт. Це була велика колективна перемога. Колективи Я. Трояна, І. Соколана, О. Туренка та інших установили 278 індивідуальних і 240 бригадних рекордів швидкісної проходки. Так, уже у 1945 році 32 шахти відновили свою роботу, а до них у наступному році приєдналося ще 11. Запрацювали коксохімічний та металургійний, цементний заводи. Вже наприкінці 1945 року було видобуто 4 650 000 тонн залізної руди. А у 1948 році цей гігант давав чавуну і сталі більше, ніж подібні заводи в деяких економічно розвинутих країнах. Отже, смішною і необачною виглядала заява гітлерівського генерала Штюльпнагеля, який доповідав своєму фюреру, що Росії потрібно 25 років, щоб відновити зруйноване [6, с.101].

Висновок. Дослідження маловідомих сторінок історії міст-побратимів Кривого Рогу та Нижнього Тагілу від перших днів евакуації до початку післявоєнного відродження металургійного гіганта Криворіжжя, дозволило поглибити наше уявлення про героїчну трудову діяльність мешканців цих міст та їх спільний внесок у перемогу над фашизмом. Сучасне покоління може з упевненістю об'єднати у своїй вдячній пам'яті імена українців, росіян, представників інших націй – криворіжстальців і нижньотагільців, які разом із повною віддачею сил працювали у воєнний час на далекому Уралі, у Нижньому Тагілі та на відновленні «Криворіжсталі». Це і є справжня історія міст та народів-побратимів, що має бути запорукою сучасної плідної співпраці та взаєморозуміння українського та російського народів. На нашу думку, подібні дослідження досі не втратили своєї актуальності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Бурлаков С.** Криворізькі горизонти: історико-краєзнавчий нарис до 225-річчя міста Кривого Рогу / С. Бурлаков. – Д. : Пороги, 2000. – 128 с.
2. **Варгатюк П.** Рудна скарбниця Півдня / П. Варгатюк, А. Дольчук. – Д. : Промінь, 1966. – 160 с.
3. **Зайцев О.** Індустріальне Придніпров'я / О. Зайцев. – Д. : Промінь, 1966. – 128 с.
4. **Кнышев И. Н.** Лицом к огню / И. Н. Кнышев. – Д. : Промінь, 1986. – 318 с.
5. Конвейер стальных артерий / Под ред. Г. Г. Шестопалова. – Д. : Промінь, 1977. – 127 с.
6. Криворожсталь: Очерк истории Криворожского ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени металлургического комбината «Криворожсталь» им. В. И. Ленина / Под ред. П. С. Иванова – Д. : Промінь, 1984. – 158 с.
7. **Мельник О.** Криворіжжя: від визволення до перемоги. Хроніка подій з 22 лютого 1944 року до 9 травня 1945 року / О. Мельник. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2004. – 56 с.
8. **Прохоров В. С.** Криворожский металл : очерк истории завода / В. С. Прохоров. – Д. : Промінь, 1964. – 298 с.
9. Флагман горняцкого края / [Сост. Д. И. Кан, К. П. Громов и др]. – Д. : Промінь, 1981. – 102 с.